

Noppõid Nissi kiriku
mõetrikaraamatutõest
1716-1818

Koostanud Kadri Aller

Keila, 2012

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus.....	3
Nissi kiriku rajamise lugu	5
Nissi kirikus ametis olnud pastorid 1652-1871	6
Ehitustööd kirikus ja pastoraadis	7
Annetused kirikule	9
Kirikuarade inventuur	11
Kirikukaristused.....	16
Kirikus purjutamine	18
Kaklused ja nägelused.....	18
Lubamatud seksuaalsuhted	18
Vallaslapsed	20
Mõrvad ja ettekavatsemata tapmised	21
Muud eksimused	22
Ränkadest katkuaegadest	23
Marutõbi Nissi kihelkonnas	24
Kadunud lapsed.....	25
Õnnetusjuhtumid.....	27

Sissejuhatus

Käesolevas koduloolises uurimustöös on (lühendatult) ümber kirjutatud mitmeid Nissi kihelkonna kiriku meetrikaraamatutes leiduvaid erinevate pastorite poolt läbi aegade kirja pandud põnevaid teateid, märkusi, sündmusi jne. Andmed on pärit kahest Eesti Ajalooarhiivis hoiul olevast meetrikaraamatust, mida on peetud aastatel 1716-1786 ja 1771-1818.¹ Antud kirikuraamatud on digiteeritud kujul kättesaadavad ka Rahvusarhiivi veebikeskkonnas Saaga.²

Ajaloolisel Harjumaal (*Harrien*) asunud Nissi kihelkonna alla kuulusid järgmised mõisad (sulgudes antud saksakeelsed nimed):³

Nissi kirikumõis ehk pastoraat (*Pastorat Nissi*)
Jaanika (*Janiko*) – Munalaskme kõrvalmõis
Laitse (*Laitz*) – rüütlimõis
Lehetu (*Lehhet*) – rüütlimõis
Munalaskme (*Munnalas*) – rüütlimõis
Nurme (*Nurms*) – rüütlimõis
Pajaka (*Pajak*) – rüütlimõis
Põlli (*Poll*) – rüütlimõis
Pärnamaa (*Pernama*) – poolmõis
Riisipere (*Riesenberg, Neu-Rieseberg*) – rüütlimõis
Russalu (*Russal*) – rüütlimõis
Saida (*Saida*) – poolmõis
Vardi (*Schwartzen*) – rüütlimõis
Vana-Riisipere (*Alt-Riesenberg*) – Riisipere kõrvalmõis

Lisaks eeltoodud neljateistkümnele mõisale on tihtipeale Nissi kirikus näiteks missadest osa võtnud või leeris käinud ka Nissi kihelkonnaga piirnevate kihelkondade elanikud, näiteks Ruila ja Kernu mõisa talupojad Hageri kihelkonnast.

Kuna kõik käesolevas uurimustöös kirjeldatud sündmused on aset leidnud enne 1918. aasta kalendrireformi, siis on kuupäevad antud vana kalendri järgi, mis on kaks nädalat tänapäevasest kalendrist taga. Pastorid on meetrikaraamatutesse nimesid kirja pannud saksa kirjakeele reeglite järgi (näiteks Jaani asemel *Jahn*, Liisu asemel *Liso*) ja seetõttu on siin uurimuses kõik isiku- ja ka kohanimed normeeritud, s.t antud sellisel kujul nagu need reaalselt eesti soost talupoegade suus kõlada võisid. Kõikide allikaviidete juures on antud lisaks lehekülgedele, kus tekst algallikas asus, ka mikrofilmide

¹ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1; EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1771-1818. Arhivaal EAA.1218.2.2

² www.eha.ee/saaga

³ Nimekiri on võetud Valdo Praust'i koostatud Eesti Mõisaportaalist: www.mois.ee

kaadri numbrid, mille järgi saab soovi korral veebikeskkonnas Saaga algallika vastava lehekülje üles otsida. Kuna käesoleva uurimustöö koostaja gooti kirja ja saksa keele lugemisoskus on kesine, võib töös olla sees väikeseid tõlkevigu.

Nissi kiriku rajamise lugu

Kirikuraamatus on pastori poolt Nissi kiriku rajamise kohta kirja pandud järgmist:⁴

See kirik sai alguse nii, et toleaegne Riisipere maahärra Johann Üksküll aastal 1501 (samal ajal, kui Tallinnas oli piiskopiks Nicolaus Rottendorff, nagu Kelch'i kroonika 157. leheküljelt näha) tegi ühe reisi Rooma, kus ta palus toleaegselt paavstilt Alexandro VI-lt luba oma maatükile kabeli ehitamiseks. Eelnimetatud paavst andis loa ning pärgamendile kirjutatud tõendi, mis on tänaseni Riisipere kirjalaekas hoiul.

Ülalmainitud Johann Üksküll rajas meie kiriku kivist ja tugevate kivivõlvidega, mis veel seisavad. Pärast seda on üks osa juurde ehitatud, nimelt kooriruum, mis on aga puitvõlvidega. Kirikuriistade kambri, mis on kivivõlvidega varustatud, on samuti laudadest lagi. Kuna kirik asub Riisipere mõisa maal, on Riisipere maahärra kiriku eestkostja.

Kiriku parandamine toimub siinsete aadlike ühistegevusena. Kirikuaia tara korrashoidmiseks on mõisade vahel ärajaotatud, kui palju iga piirkonna talunikud ehitusel kaasaaitama peavad ning selle paneb paika kirikukonvendi eesistuja.

Keegi hilisematest pastoritest on eelneva teksti lõppu veel lisanud:

Ülalmainitud Johann Üksküll, siinse kiriku ehitaja, on tõenäoliselt seesama, kellel 1535. aastal linnavärvate all pea maha raiuti.

⁴ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1 (lk 738-741, kaadrid 277-278)

Nissi kirikus ametis olnud pastorid 1652-1871

Nissi meetrikaraamatust leiame muuseas ka Nissi kirikus läbi aegade ametis olnud pastorite nimekirja, mida on erinevad kirikuõpetajad aastate jooksul täiendanud.⁵

Aastast 1652 on Nissi kirikus üksteise järel ametis olnud järgmised pastorid:

- 1.) Laurentius Tolystadius (Tolgstadius)
- 2.) N. N. Nirnberg
- 3.) Ericus Langius
- 4.) Simon
- 5.) Weber
- 6.) Micolas Tiesenius (1672-1673)
- 7.) Elias Weise (1674-1683)
- 8.) Josua Linwald (1683-1698)
- 9.) Johan von Rentel
- 10.) Gottfried Hirschberger
- 11.) Samuel Nauhausen (1731-1734)
- 12.) Joh. Wilhelm Ude (1734-1769)
- 13.) Melchior Gottfried Hippius (1767-1770)
- 14.) Carl Friedrich Stürmer (pärit Berliinist; 1771 – 8. okt. 1776)
- 15.) Johann Adam Andreae (1777-1780)
- 16.) Joachim Gottlieb Schwabe (1780-1783)
- 17.) Heinrich Johann Paucker (26. nov. 1783 – nov. 1785)
- 18.) Tomas Hippius (22. veebr. 1786 – 1819)
- 19.) Ephraim Immanuel Bodeck (ordineeriti 24. juuni 1820. Ametiaeg 11. juuli 1820 – 14. mai 1869)
- 20.) Hugo Hoffmann (22 märts 1870 - 20 nov. 1870). Läänud Viru-Jaagupi koguduse õpetajaks.
- 21.) Emil Johann Heinrich Bruhns (30 jaan. 1871 - ...)

⁵ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1 (lk 831, kaader 291)

Ehitustööd kirikus ja pastoraadis

Mõningad ülestähendused kiriku ja pastoraadi hoonestusega seotud õnnetustest ja ehitustöödest:^{6, 7}

- ❖ 9. september 1744, kell 8 õhtul, põles kiriku kõrtsi rehi maha ning süütas ka pastoraadi rehe leekidesse.
- ❖ Mais ja juunis 1746. aastal töötas tislmeister Christian Rambach kirikus ning tegi uued toolid nii sakstele kui ka talupoegadele. Seejärel võttis ta käsile uue põranda ja pihitooli tegemise. Kogu töö eest kokku sai ta 31 rubla ja 100 kopikat.
- ❖ 1761. aastal ehitati pastoraati uued eluruumid nii, et tagaosa jääb aeda. Lisaks ehitati samal suvel kirikutornile uus kate.
- ❖ 1766. aastal varustati Nissi kirik uute sarikate ja katuselaudadega.
- ❖ Kõrgestisündinud maahärra Biestram Riisiperest andis 1. juuni 1771 pastori Stürmer'i kasutusse ühe kopli, mis asus pastoraadi ja köstrimaja vahel oleva põllu taga.
- ❖ Aastal 1778 kinkis leskproua von Biestram ühe 50 sülla⁸ laiuse platsi kirikule matmispaigaks. Samal aastal pandi kirikule uus põrand.
- ❖ 1779. a. ehitati kirikumõisa uus leerimaja varasema asemele, mis oli eelneval aastal maha põlenud.
- ❖ 1780. a. suveks oli proua von Biestram'ilt kingiks saadud maalapile rajatud matmispaigal 4 kivist ehitatud hauda. Esimesena maeti sinna proua Vehe Munalaskmest.
- ❖ 1782. a. suveks ehitati uus köstrimaja täielikult valmis. 1783. a. kevadel ehitati uue köstrimaja kõrvale laut ja hobusetall ning 1. mai 1783 asus surnud köstri Peter Johann Almgreen'i asemele ametisse uus köster nimega Otto Johann Schönrok.

⁶ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1 (lk 795-796, kaadrid 281-282)

⁷ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1771-1818. Arhivaal EAA.1218.2.2 (lk 639-643; kaadrid 316-318)

⁸ 1 saksa süld = 1,829 m; 1 vene süld = 2,1336 m. Mati Laur, Tõnu Tannberg, Helmut Piirimäe. Eesti ajalugu IV: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. *Kirjastus Ilmamaa*, 2003. Lk 275.

- ❖ juuli 1784. a. sai köstrimajast läände kaevatud kaev valmis. See oli 4 sülda⁸ sügav ning kaevu juurde kuuluvad palgid saadi Nurme ja Laitse mõisadest.

Annetused kirikule

Järgnevates tekstikatkendites on kirikuõpetajad läbi aastate ülestähendanud kirikule kingitud esemelisi annetusi.⁹

1725

20. september. Rüütelkonna peamehe abikaasa, kõrgestisündinud proua von Ulrich Laitse mõisast, kinkis uue rohelisest sametist ja kuldsete äärtega annetuste kogumise koti.

16. märts. Lehetu mõisa rentnik härra Andreas Albogy kinkis kirikule altari kohale hõbedase krutsifiksi.

18. november. Kõrgestisündinud preili Kronmann Vardi mõisast kaunistas altari lillelise lõuendiga.¹⁰

1726

13. veebruar. Kõrgestisündinud parunihärra Otto Heinrich von Rehbinder Vardi mõisast kinkis Nissi kirikule kaks ilusast Kristuse kannatamise pilti: ristilt mahavõtmine ja Kristuse matused.

13. veebruar. Härra Johann Heinrich Fick, kunstiekspert ja maalija Tallinnast, kinkis kirikule ilusa Kristuse kannatamise pildi: Kristuse ristilöömine.

1739

22. detsember. Proua Sophia Elisabeth Hippius kinkis Nissi kirikule kauni messingist ristimisvanni, millel kiri „S. E. Hippius, anno 1739“.

Kõrgestisündinud kapteniproua Johanna Catharina von Baranoff, neiupõlves von Tiesenhausen, kinkis Nissi kirikule ilusa rauast kirikukella, mis kaalub 21 leisikat ja 8 naela ning läks maksma 200 riigitaalrit ja 80 kopikat.¹¹ Graveering kellal oli järgmine: „Selle kella

⁹ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1 (lk 559-560, kaadrid 237-238)

¹⁰ Ei osanud kahjuks paremat tõlkevastet antud esemele leida. Algtekstis seisis: „Hat [---] unser Altar mit allerhand von Leinwand gemachten Blumen gezieret“.

¹¹ Umbes 175 kg: 2 leisikat = 16,381 kg, 1 naela = 409,5 g. Mati Laur, Tõnu Tannberg, Helmut Piirimäe. Eesti ajalugu IV: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. *Kirjastus Ilmamaa*, 2003. Lk 275.

kinkisid Jumala austuseks ja Nissi kirikule kasutamiseks kõrgeistisündinud kaptenihärra Friedrich von Baranoff, Russalu mõisa omanik, ja tema abikaasa Johanna Catharina von Tiesenhausen, anno 1739⁶. Serva all on kirjas kellavalaja nimi: Johan Christian Berger.

See kell kingiti tingimusel, et kõik Russalu mõisa talupojad saavad seda oma surnute matustel tasuta kasutada.

1743

3. aprill. Esimesel Lihavõttepühal kinkis mõlema Riisipere mõisa härra, kõrgeistisündinud assessor¹² Bengt von Biestram, kirikule punast värvi linasest kangast ja valgete nõõridega riide, mis siitpeale kaunistuseks altarit katab.

1744

19. märts. Härra assessor Biestram'i abikaasa, kõrgeistisündinud proua, kinkis kirikule kaks kaunist valget pealisõmblustega armulauakarika rätikut.

1746

23. aprill. Kõrgeistisündinud kindraliproua Anna Margaretha von Sparreüter, neiu põlvves von Zöge, kinkis altari jaoks järgmised katted:

1.) Mustast sametist kate ümber altari. Ääristatud laia hõbedase pitsiga.

2.) Valge siidist kate, millel on 3 mustast sametist risti.

3.) Valge siidbrokaat altari kohal. Tugevate hõbedaste pitsidega ääristatud.

4.) Nelinurkne kangas, samuti siidbrokaat, kuid kaks korda laiema valge pitsiga ääristatud.

5.) Suur valge kangas, samuti valgete pitsidega ääristatud. Katab armulauakarikat.

1770

Härra Kenht Jacob Tewes Tallinnast kinkis Nissi kirikule surnute kandraami.

Proua Uhden kinkis Nissi kirikule armulauakarika rätiku.

¹² Assessor – kaasistuja riigiametis.

Kirikuvarade inventuur

Järgnevalt on toodud kiriku inventuuride käigus üles märgitud kiriku vara.¹³

Kirja pannud pastor Joh. Wilhelm Ude, kui tema ametiaeg selles kirikus algas – 1734. aasta 6. pühapäeval peale ülestõusmispüha.

Raha ei leidnud.

Leiti järgmised esemed:

- 1.) Hõbedast armulauakarikas ja taldrik, millele kirjutatud „Ewert Gustav Ulrich Laitsest ja Gerdruta von Delwig, Anno 1677.“ Selle karika juurde kuulus ka hõbedast kann, kuid keegi ei tea, kuhu see on jäänud.
- 2.) Kullatud armulauakarikas ja taldrik, mõlemad ilma nimedeta, kuid karika põhja alla on kraabitud „N.“
- 3.) Väike kullatud armulauakarikas ilma nimeta. Taldrikule on aga kirjutatud Anna Sophia von Treiden. Karikas on väga vana ning varastati 1738. aasta sügisel kirikust ära, kuid saadi järgneva aasta jaanuarikuus tagasi. Kuna süüdlane vargust üles tunnistada ei tahtnud, saadeti ta vangimajja.
- 4.) Ümmargune hõbedast armulaualeiva (oblaatide) karp, millel on kirjas Johanna Dorothea von Adam.
- 5.) Väike vana tinast armulauakarikas ja taldrik.
- 6.) Kaks õmmeldud altari- või karikarätikut, mis on aga juba üsna kulunud.
- 7.) Mustast linasest riidest kate altaril.

¹³ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1 (lk 812-817, kaadrid 284-286)

- 8.) Must surilina.
- 9.) Kolm messingust lühtrit altari juures.
- 10.) Kirikukell tornis – suur kell, mis Jumala austuseks kingiti.
- 11.) Väike rauast missakell kirikuriistade kambris.
- 12.) Messingust kroon kirikus.
- 13.) Tinast pudel kirjaga "Anna Margreta Adam, Anno 1691"
- 14.) Raudkang ja kaks rauast labidat.

16. märts 1746

Laitsest anti kirikule raudkang ja Munalaskmest samuti üks, mida kasutatakse surnute matmise juures. Kirikuinventuuri tuleb lisaks sisse arvestada, et siin on ka kaks heinamaad. Väiksema nimi on Soosäär ning ta asub idas. Ma leidsin ta hooletusse jäetult ja tarastamatult, kuid nüüd on maatükk aiaga ümbritsetud ja kasutuskõlblikus seisundis. Suurema heinamaa nimi on Aru ja ta asub samuti idas, Tuuliku talu juures. Too heinamaa oli samuti hooletusse jäetud ja võsastunud, kuid on nüüd tarastatud, puhtaks koristatud ja kasutuskõlblik.

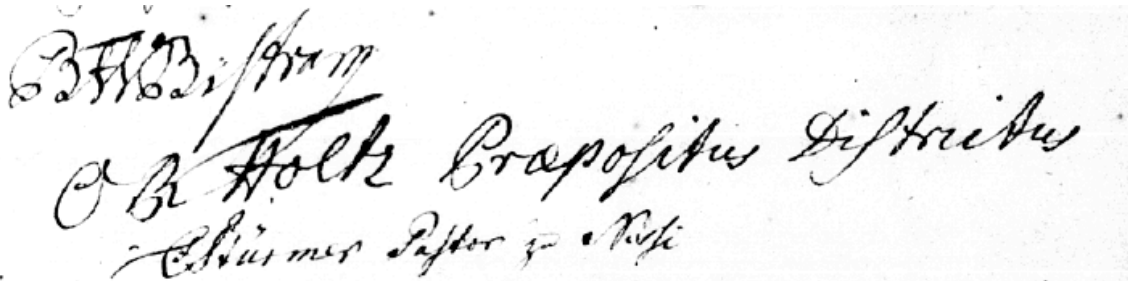
1747. a. oktoobrikuus lasi pastor Joh. Wil. Ude siinse pastoraadi taha kaevu kaevata. Töö tegid ära kaks Tallinna soomlast, Gustav ja Juhan, kes said töö eest 20 rubla, mis maksti kirikurahadest.

Siit alates on inventuuri jätkanud kirikukonvendi eesistujad Bistram ja O. R. Holtz ning Nissi kiriku pastor C. F. Stürmer:

- 15.) Surnute kandraam härra Tewes'e tiitliga.
- 16.) Ömmeldud armulauakarikarätik.
- 17.) Mustast sametist annetuste kogumise kott, kingitus proua Vehe'lt.
- 18.) Must surilina, kingitus proua Vehe'lt Munalaskmest.
- 19.) Üks vana surilina.

Kõik varasemas inventuuris märgitud kirikuasjad on olemas, välja arvatud nr. 8 (surilina), mis ei ole säilinud.

/Allkirjad/

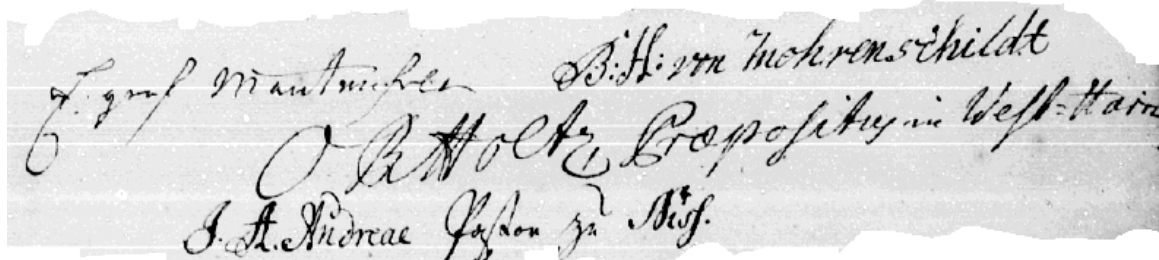
Bistram
O. R. Holtz Propositus Districus
Stürmer Pastor in Nissi

Siit alates on inventuuri jätkanud kirikukonvendi eesistujad B. H. von Mohrenschildt ja O. R. Holtz ning Nissi kiriku pastor J. A. Andreae:

Aastal 1777 vaadati eelnevad inventuurid üle ja suuremalt jaolt oli kõik asjad olemas, välja arvatud järgmised:

- 1.) Tinast pudel kirjaga „Anna Margaretha Adam, Anno 1691”
- 2.) Kuue labida asemel on kolm kõlbmatut labidatükki.
- 3.) Raudkangidest olid kaks kasutuskõlblikud ja üks katki.

/Allkirjad/

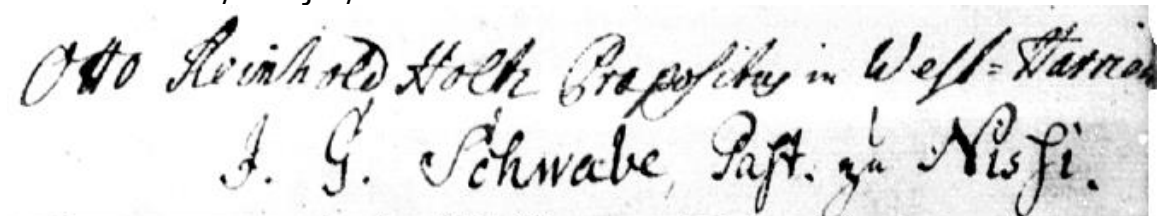
Handwritten signatures: B. H. von Mohrenschildt, O. R. Holtz, Propositus in West-Harmonia, J. A. Andreae Pastor zu Niss.

Siit alates on inventuuri jätkanud O. R. Holtz ja Nissi kiriku pastor J. G. Schwabe:

19. juuli 1780 oli ülaltoodud inventuurides kirjasolevad asjad olemas, ka vahepeal kadunud olnud tinapudel. Puudu olid raudkangid ja labidad, mida ei leitud. Igal piirkonnal on matuste jaoks olemas oma kangid ja labidad. Kahte katkist armulauarätikut (nr 6) on lohakalt hoitud ja need on seetõttu kasutuskõlbmatud.

Hooned on kõik heas seisukorras, välja arvatud üks koht karjaaias, mida aga enam vaja ei ole.

/Allkirjad/

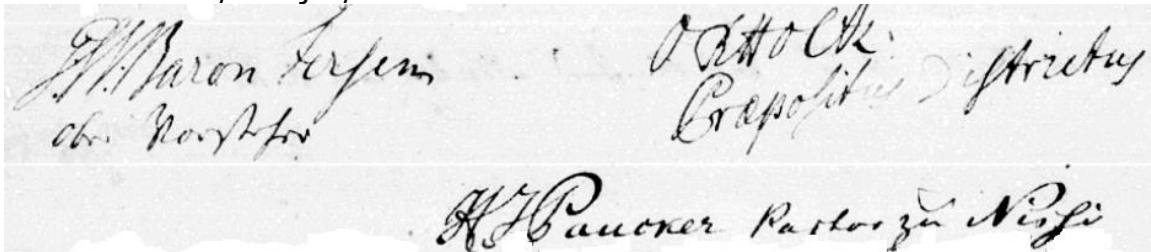

Handwritten signatures: Otto Reinhold Holtz Propositus in West-Harmonia, J. G. Schwabe, Past. zu Nissi.

Inventuuri on jätkanud kirikukonvendi eesistujad parun Fersen ja O. R. Holtz. Nissi kiriku pastor H. J. Paucker on allakirjutanud ametisse asumisel, 24. detsembril 1783:

Kõik ülaltoodud asjad on seisuga 19. juuli 1780 olemas. Nüüdsest on kirikus ka uus kroonlühter. Hooned on vastu pidanud.

/Allkirjad/

J.M. Baron Fersen
ob. Goussier

O. R. Holtz
Proprietor of the Church

H. J. Paucker Pastor of Nissi

Kirikukaristused

Erinevatel ajaperioodidel 18. sajandi I ja II pooles ning 19. sajandi alguses (1725-1729; 1734; 1739-1744; 1772-1808)^{14, 15} on Nissi kiriku pastorid ülestähendanud hinge karjaste eksimusi ja üleastumisi ning nende eest määratud karistusi. Suurema jao kirja pandud sündmustest moodustavad kaklused ja nägelused ning abieluvälised seksuaalsuhted. Enamasti oli taoliste patustamiste puhul ette nähtud rahaline trahv, kuid kangemate roimade korral ka ihunuhtlus ja/või häbipingis istumine. Ihunuhtluse puhul on märgitud, mitu paari vitsu oli eksinule määratud. Kuna aga iga vitsapaariga löödi kolm korda, siis saab kolmega korrutades teada tegeliku hoopide arvu. Järgnevalt on välja toodud mõned alapeatükid, kus on igat laadi eksimustest pisut lähemalt kirjutatud. Kõikide ülestähenduste korral on siin kokku loetud registreeritud juhtumeid, mitte juhtumitega seotud olnud inimeste arvu.

¹⁴ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1 (lk 571, 826, 887; kaadrid 239, 289, 290)

¹⁵ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1771-1818. Arhivaal EAA.1218.2.2 (lk 593-603, 670-671; kaadrid 293-298, 320)

Tabel 1. Nissi kiriku meetrikaraamatutes ülestähendatud eksimused, millede teostajatele oli ette nähtud kirikukaristus.

Süütegu / Süüdistatavate elukoht (mõis)	Laitse	Lehetu	Munalaskme	Nurme	Pajaka	Põlli	Riisipere	Russalu	Vardi	Täpsustamata	Teiste kihelkondade mõisatest	KOKKU
Kirikus purjus peaga viibimine (1734; 1773-1781)	5					1						6
Kaklused ja nägelused (1726-1729; 1739; 1772-1786)	8		2	2			5 (+2) ^a			4		23
Abieluelseid või -välised seksuaalsuhted, sealhulgas	19	3	2		10	3	18	4	6	19	0	96
Hooramine (1741-1742; 1772-1808)	4	1	1		3	1	10	3	2	7	7 ^b	39
6. käsu vastu eksimine (1739-1744; 1772-1808)	11	2	1		7	2	7	1	3	11	5 ^c	50
Enne abiellumist koosmagamine (1734-1744; 1772-1785)	4						1		1	1		7
Vallaslapse sünd (1741-1742; 1770)	1								1	1	1 ^d	4
Sodoomia (1773-1790)	5		1				4			1		11
Mõrvad ja ettevaatamusest põhjustatud tapmised (1742; 1773-1784)	2				2				1		1 ^e	6
Muud üleastumised (1725, 1726, 1743)	1			1			1					3

Juhtumeid kokku: 149

^a Sulgudes toodud kahe juhtumi puhul oli üks kakluses osalenu väljaspoolt Riisiperet pärit (ühel juhul Munalaskmest, teisel Nurmest)

^b 3 Kernu, 2 Sooniste, 1 Kuimetsa ja 1 Ruila mõisa maadelt

^c 3 Kernu ja 2 Ruila mõisa maadelt

^d Ruila mõisa maadelt

^e Kernu mõisa maadelt

Kirikus purjutamine

Kirikus purjuspäi viibimisi on Nissi kiriku raamatutes ülestähendatud kuuel korral. Esimesed kaks juhtumit pärinevad 1734. aastast ning siin oli mõlemal korral tegu Laitse mõisa talupoegadega. Esimene neist – Pikaro Jaan – sai 2 riigitaalrit trahvi, teine (Räpsu Aadu) aga 5 paari vitsu. Järgmine sellelaadne eksimus on kirja pandud aastal 1773, kus Põlli mõisa valvurile on antud teo eest määratud 3 riigitaalri suurune rahatrahv.¹⁶

Viimased kolm juhtumit leidsid aset aastatel 1780-1781 ning kõik karistusosalused mehed olid pärit Laitse mõisa maadelt. Pikaro Jaagu sulane Jaan sai 40 kopikat trahvi, Pundi Matsi sulane Jüri ja Kүүuru Aadu sulane Päärend aga suurema summa – 80 kopikat – kuna mõlemad mehed olid kirikus purjus nimelt oma laulatuse ajal.

Kaklused ja nägelused

Kakluseid ja nägelusi, milledest mõned olid üpriski verised, on ülestähendatud aastatel 1726-1739 neli ja aastatel 1772-1786 üheksateist. Neist seitse juhtumit leidsid aset kiriku kõrval ja kolm kõrtsides (kiriku kõrts ja Hingu kõrts). Kolm löömingut on toimunud 1. jõulupühal, üks lihavõtete aegu ja üks nelipühade ajal.

Enamik ülestähendatud kaklustest leidsid aset meeste vahel, kuid on kaks juhtumit, millesse olid kaasatud ka naised. Aastal 1729 nägelesid ja kaklesid omavahel pruulija lesk Mall ja mölder Matsi naine Riisiperest. Karistuseks määrati neile rahatrahv: 4 riigitaalrit. 1773. aastal on Laitse elanikud Tõmmapää Jüri ja tema naine löönud Hingamaa Jüri naist Marit, kes oli Tõmmapää Jüri abikaasa kasuema. Teo eest määrati Tõmmapää Jürile viis ja tema abikaasale kaks paari vitsu.

Ülejäänud (meestevaheliste) kakluste korral on karistuseks olnud sõltuvalt löömingu tõsidusest kas rahatrahv (mida sai ka vitstega lunastada) või vitste saamine kiriku kõrval või häbipostis. Rahatrahvi suuruseks on olnud varasematel aastatel 2 riigitaalrit, hiljem 80 kopikat. Vitsasid määrati tavaliselt 3-5 paari.

Lubamatud seksuaalsuhted

Abieluelseid- ja väliseid seksuaalsuhteid ning abielurikkumisi on kirikuraamatutes kirja pandud mitmete erinevate märksõnadega: eksimine 6. käsu vastu s.t abielurikkumine (*contra sextum*; kuid siia alla loeti mõnikord ka vallaliste inimeste

¹⁶ Võimalik, et eksin siin rahaühikuga ja riigitaalrite asemel oli juttu rubladest. See aga suurt ei muuda, kuna ametliku kursina loeti üks riigitaalri võrdseks ühe rublaga. Laur, Mati (2008). Kohtumõistmine vallasemade üle Pärnu maakohtus 1740. aastatel. – *Tuna*, nr 4, lk 16-25.

seksuaalvahekordi), hooramine (*Hurerey, Unzucht*) ja enneaegne koosmagamine (*frühzeitigen beyschlaf*; siia alla loeti tavaliselt kihlatud noorukite laulatuseelseid seksuaalsuhteid).

Hooramise alla on klassifitseeritud kaks aastatel 1741-1742 ja 37 aastatel 1772-1808 asetleidnud juhtumit: 10 Riisiperes, 4 Laitses, 3 Russalus, 3 Pajakal, 2 Vardis, 1 Lehetus, Munalaskmes ja Pöllis. Seitsme juhtumi korral on patustaja elukoht jäänud üles märkimata ning seitse juhtumit leidsid aset teiste kihelkondade alla kuuluvate mõisate talupoegade seas (Kernu, Sooniste, Kuimetsa, Ruila). Aastatel 1741-1742 aset leidnud eksimuste eest on mõlemat osapoolt ühel juhul karistatud 4 riigitaalri suuruse rahatrahviga ning teisel juhul paari vitstega. Kõikide hilisemate ülestähenduste korral on karistuseks olnud 50 kopika suurune trahv.

Kuuenda käsu vastu eksimisena on kirja pandud neli aastatel 1739-1744 ja 46 aastatel 1772-1808 toimunud juhtumit: 11 Laitses, 7 nii Pajakal kui ka Riisiperes, 3 Vardis, 2 Lehetus ja sama palju Pöllis, 1 Munalaskmes ja Russalus. 11 korral on üleastuja elukoht jäänud täpsustamata ning viiel korral oli tegu teiste kihelkondade elanikega (Kernu, Ruila). Karistused olid samad, mis hooramise korral: varasemate juhtumite puhul 4 riigitaalrit, hilisematel aga 50 kopikat trahvi (ühe inimese kohta).

Seitsmel korral on ülesmärgitud kihlatud noorukite sugulist läbikäimist enne abiellumist. Esimene juhtum pärineb aastast 1734 Laitsest ning sealjuures on mainitud ka, et laulatuse ajaks oli pruudi rasedus juba kaugele näha. Järgmised samasse valdkonda kuuluvad patuteod on ülestähendatud aastatel 1744 ja 1772 ning jällegi Laitses. Sealjuures on viimase juhtumi puhul märgitud, et kuna pruut oli laulatuse ajal rase, eirasid patustajad kirikukombestikku: pastor pidas pruuti neitsiks ja lasi tole laulatada selleks ettenähtud pruudiehteis, kuid too privileeg oli tegelikult lubatud vaid süütutele mõrsjatele.¹⁷ Ülejäänud 4 juhtumit pärinevad aastatest 1781-1785 ning nende puhul nõuti igalt patustajalt karistuseks 80 kopikat trahvi. Üleastujad olid pärit Laitsest, Riisiperest, Vardist ning ühel korral on jäänud eksinute elukoht märkimata. Siin loetelus viimasena mainitud juhtumi puhul (elukoht täpsustamata) on veel lisandusena kirja pandud, et taaskord on pruut laulatusel lubamatult kandud süütutele neidudele ettenähtud pruudiehteid.

Lisaks kõikidele eelnevatele patustamistele on seksuaalsete eksimuste vallas aastatel 1773-1790 ülestähendatud ka 11 sodoomiajuhtumit: 5 meest Laitsest, 4 Riisiperest, 1 Munalaskmest ja 1 täpsustamata asukohaga. Kõikidel juhtudel on karistuseks olnud vitsahoobid, kuid nende arv pole alati sama. Mõningate juhtumite korral on juurde märgitud ka, et karistus viiakse täide kiriku häbipostis, kaagis või kiriku kõrval. Kõige rängemal juhul oli süüdistatavale määratud kolmel järjestikusel pühapäeval 40 paari vitsu (s.t kokku $40 \times 3 \times 3 = 360$ hoopi). Kolmel korral on üleastujad saanud 40 paari vitsu (neist ühel juhul oli karistus jaotatud kahe päeva vahel – 20+20). Üks süüdistatav on saanud kolmel järjestikusel pühapäeval 10 paari vitsu (s.t. kokku $10 \times 3 \times$

¹⁷ „Rootsi 1686. aasta kirikuseaduse kohaselt keelati neil naistel, kes olid oma peigmehega enne pulmapäeva maganud “ja taoline eksitus ilmsiks tulnud”, tavapäraseid pruudiehteid kanda.“ Laur, Mati (2008). Kohtumõistmine vallasemade üle Pärnu maakohus 1740. aastatel. – *Tuna*, nr 4, lk 16-25.

3 = 90 hoop), viis meest ühel päeval 20 paari vitsu. Kõige kergemalt pääses meesterahvas, kes sai ühe päevaga kõik talle määratud 10 paari vitsu kätte.

Vallaslapsed

Eraldi alapeatükk abieluväliste seksuaalsuhete sfääris on ka vallaslaste sünd. Nissi kiriku pastorid pole enamasti vallaslaste jaoks eraldi sünnimeetrikat pidanud. Tavaliselt on vallaslapsed kirja pandud seaduslike lastega samasse sünnimeetrikasse, kuid lisatud juurde mäрге, et tegu oli ebaseaduslikust vahekorraist sündinud võsukestega. Konkreetselt eraldi nimekirjana on vallaslapsi välja toodud ainult aastatel 1724-1729¹⁸ ning lisaks leidub kirikukaristuste registris üksikuid ülestähendusi aastatest 1741-1742 ja 1770.

1724-1729 on ülesmärgitud viie vallaslapse sünd, kusjuures nad kõik olid tüdrukud. Esimese kahe juhtumi korral (üks Riisiperest ja teine Nurmest; mõlemad 1724) on vallasemadeks olnud pimedad tütarlapsed. Neist esimese puhul on pastoril jäänud lapse isa väljaselgitamata, teise vallaslapse isaks olla olnud keegi venelane (*eine Russe gewesen*). Mõlemale tütarlapsele oli karistuseks ettenähtud neli paari vitsu, kuid kumbki neist lunastas oma „süü“ 4 riigitaalriga. Järgmine, 1725. a. kirjapandud juhtum leidis aset Vardis ning isa on jällegi pastoril tundmatuks jäänud. Tolle vallasema kohta on lisaks veel kirja pandud, et ta on kolm korda eksinud 6. käsu vastu ning peab seetõttu 16 riigitaalrit trahvi maksma. Kuna aga neil omal teenistust ei olnud, on selle summa tema eest tasunud pastori abikaasa. 1728. a. said vallaslapse Vardi mõisateenija ja –teener, kusjuures mees maksis 4 riigitaalrit trahvi, naine aga lunastas oma patu hoorapingil, s.t kirikus avalikul häbipingil istumisega (*Huhr-Schemmel*). 1729. a. on vallaslapse saanud Laitsest pärit naine ja mees, kes on mõlemad vitstest pääsenud kokku 8 riigitaalri suuruse trahvi maksmisega.

Kui eelpool toodud juhtumite puhul jäi isa enamasti avalikkusele tundmatuks ning vallasema kasvatas oma last üksi, siis hilisemast ajast leidub ka õnnelikuma lõpuga lugusid. Näiteks aastal 1741 on lapsevanemateks saanud rahvuselt soomlane ja ametilt Töökmani kangrusell Andre(a)s Glademann Laitsest ning Arro kõrtsipidajanna tütar Nora (Eleonora) Wagner, kes oli Töökmannis töö¹⁹. Nende kahe puhul on pastor lisanud märke, et rahatrahv jäi maksmata, kuna süüalused abiellusid üksteisega.²⁰ Meetrikaraamatuid sirvides leiame nende laulatusesissekande kuupäeval 28. veebruar 1742.²¹

Aastast 1742 on ülesmärgitud kahe vallaslapse sünd (üks Ruilas, teine Vardis), mõlemal juhul olid laste isad teada. Esimese juhtumi puhul sai isa 8 ja ema 4 riigitaalrit trahvi, teise korral sai vallasema 4 paari vitsu. Viimane ülestähendus pärineb aastast 1770, kus vallaslapse isa oli pärit Ellamaalt ning ema Ervitalt, Koeru kihelkonnast.

¹⁸ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1 (lk 68, kaader 26)

¹⁹ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1 (lk 159, kaader 71)

²⁰ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1 (lk 826, kaader 289)

²¹ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1 (lk 418, kaader 181)

Lisaks leidub mõningaid ülestähendusi vallaslaste kohta kirikukonvendi protokollides.²² 4. jaanuaril 1758 on kirikukonvendi nõukogu mõlemad eesistujad Bengt Friedrich von Biestram ja Gustav von Ulrich pastoraadis läbivaadanud kolm juhtumit. Neist esimese puhul oli ülekuulatatav neiu jäänud rasedaks, kuna üks venelane olevat teda rünnanud ja seejärel vägistanud. Teise juhtumi korral oli üks Laitse mõisa maadelt Vansi külast pärit naisterahvas sünnitanud juba teise vallaslapse (sedakorda ühe Laitsest pärit abielumehega) ning selle eest määrati nii talle kui tema lapse isale 8 riigitaalri suurune rahatrahv, mille mõlemad süüdistatavad aga vitste saamisega lunastasid.

Kolmas juhtum pärines samuti Laitsest ning siin oli jällegi üks naine saanud teist korda abieluvälise lapse. Talle määrati trahvi 8 riigitaalrit, kuid süü lunastati ka selle juhtumi puhul vitste saamisega. Lapse isa olevat olnud üks linnast pärit sulane, kuid kirikukonvendil puudusid andmed selle kohta, kas too mees on oma karistuse kätte saanud.

Mõrvad ja ettekavatsemata tapmised

Aastatel 1742 ja 1773-1784 on kirja pandud kuus juhtumit, mis on lõppenud inimese surmaga. 1777. a. on Pajaka mõisa sulane Madis pidanud purjuspäi löömingu mõisaaedniku Hindrikuga, mille juures viimane, kuigi rohkem enda süü tõttu (nii on pastor kirjutanud), elu kaotas. Karistuseks on Madis saanud 20 paari vitsu kiriku häbipostis. Aastal 1782 on Nõmme Jaan Laitsest kellegagi koos nii palju koos joonud, et kaaslane seejärel hinge heitis. Jaanile määrati karistuseks 10 paari vitsu kiriku kõrval. Kuna Sassima sauna Hans Laitsest antud juhtumiga seotud oli, määrati talle kuus paari vitsu.

1784. aastal on Kaljapulga Jaagu sulane Kustas Laitsest joobnud olekus Töökmani kõrtsis ühe kerjuse surnuks löönud. Karistus oli karm: esmalt 40 paari vitsu Hageri kiriku juures, millele järgnes sealsamas kirikulunastuse läbitegemine ning seejärel aastaks Tallinnasse vanglasse saatmine. Kustase naine ja kaks last heitsid kurvastusest hinge.

Ülejäänud kolm tapmisjuhtu on lapsemõrvad: naised on abieluväliselt jäänud rasedaks ning häbist pääsemiseks oma vallaslapsed peale süüdi salaja surmanud.²³ Esimene sedalaadi ülestähendus pärineb aastast 1742 ning siis on keegi Tiiu tapnud enda ja Vardi mõisa kupja Jüri ühise lapse. Meeskohtu poolt oli talle määratud kolmeks pühapäevaks kirikukaristuse kandmine (mida see täpsemalt endast kujutas, ei ole siin lähemalt selgitatud). 1773. a. on Sikkala Jüri tütar Liisu (Kernust) enda ja Sikkala Toomase poja Aadu lapse tapnud ning selle eest Orenburgi saadetud.

²² EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1 (lk 743, kaader 279)

²³ „Lapsetapp oli /Euroopas/ sagedasem tapmiskuritegu naiste hulgas ning vähemasti 18. sajandil kõige sagedasem mõrvaliik üldse. [...] Just põhjendusel, et paljud naised on oma vastsündinud lapsed tapnud häbist, hakati sarnaselt muu Euroopaga ka Baltikumis 18. sajandi keskpaigas häbistuskaristusi piirama. Senati ukaasiga 30. märtsist 1764 arvati Balti kubermangudes patustamised abielu vastu kriminaalkuritegude hulgast välja [...] /ning/ kiriku häbipingis istumine asendati rahatrahviga.“ Laur, Mati (2008). Kohtumõistmine vallasemade üle Pärnu maakohus 1740. aastatel. – *Tuna*, nr 4, lk 16-25.

1782. a. on Pajakalt pärit Lutso Jaani teenija Leenu salaja sünnitanud poja, kelle ta olevat ettevaatamatusest surmanud. Karistuseks määrati talle kohtu poolt avalik kirikukaristus: 40 paari vitsu. Matuste nimekirjast leiame, et tema laps on mulda sängitatud 20. veebruar 1782 ning pastor on juurde lisanud järgmise märke: „Sellelt süüta lapselt on arvatavasti tema ema käe läbi tahtlikult elu võetud. Ta leiti surnuna rehest, kuhu ta oli õlgedele visatud“.²⁴

Muud eksimused

Lisaks kõikidele eelnevates alapeatükkides mainitud üleastumistele ja kuritegudele on ka muid „patustamisi“, mida on 18. sajandil peetud kirikukaristust väärivaks. Näiteks on 1725. aastal määratud Otsa Hansule Laitsest 3 riigitaalrit trahvi halva käitumise ja apluse eest. 1726. a. on Mardi Mikule Nurmest puhkepäeva rikkumise eest määratud 4 riigitaalri suurune rahatrahv. Liiva Hans Riisiperest on 1743. a. pidanud koos oma kihlatud pruudiga maksta 4 riigitaalrit, kuna nad olid oma kihluse katkestanud.

²⁴ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1771-1818. Arhivaal EAA.1218.2.2 (lk 455, kaader 226)

Ränkadest katkuaegadest

Järgnevalt on toodud otsetõlge pastori poolt kirikuraamatusse kirjapandud tekstist, mille ta on ilmselt kopeerinud eelmisest kirikuraamatust, mis pole kahjuks meie päevini säilinud.²⁵

Järeltulijate sõnumite põhjal on vanas kirikuraamatus järgmist üles tähendatud:

Aastal 1590 oli nii karm katk, et kihelkonnas mitte rohkem kui 3 talu alles jäi.

Aastal 1657 oli teine suur katk.

17. sept. 1710 oli nii linnades kui maal säärane katkuaeg, milletaolist harva kogetakse.

²⁵ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1 (lk 830, kaader 291)

Marutõbi Nissi kihelkonnas

1783. aastal on Nissi kihelkonnas 3 meest marutõppe surnud.²⁶

Matused toimusid järgmistel kuupäevadel:

17. aprill – Mäe Juhani poeg Mats, 23-aastane. Pärit Nurme mõisa maadelt.

21. mai – Tõmmapää Jüri, 47-aastane. Pärit Laitse mõisa maadelt.

24. juuli – Matsi Jüri poeg Mart, 21-aastane. Pärit Nurme mõisa maadelt.

Kõigi kolme mehe matusesissekande juurde on lisatud järgmine märg: ”sai 3. veebruaril sõgeda hundi käest pureda ning suri armetult marutõppe.”²⁷ Tõve lõppstaadium ehk meeletesegadus vältas Jüril üks ning Matsil kaks päeva.

²⁶ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1771-1818. Arhivaal EAA.1218.2.2 (lk 461-464, kaadrid 229-231)

²⁷ Meetrikaraamatus on surmapõhjusena märgitud *Raserei* ehk lihtsalt hullumistõbi. Olen tõlkesse kirjutanud omavoliliselt ”marutõbi”, kuna nakatumisviis ja haiguse kulg viitavad, et tegemist oli marutõvega.

Kadunud lapsed

Allpool on toodud kaks otsetõlget Nissi kihelkonnas 1739. aastal kahe lapsega toimunud traagilistest sündmustest. Kirja pandud ilmselt toleaeegse Nissi kiriku pastori Ude poolt.²⁸

9. mai 1739 näitas Jumal, et Ta valitseb inimeste üle ja hoiab neid ning saadab oma inglid eriti just väikeseid lapsi kaitsma ja valvama. Sel kuupäeval juhtus järgmine lugu ühe siinsest kihelkonnast, kiriku lähedalt Madila külast, pärit väikese 3¼ aastat vana lapsega. Ta oli teiste laste juures, kes lambaid karjatasid ning kui nood lambaid kaugemale juhatasid, lasksid nad sellel väikesel lapsukesel üksi tagasi minna. Seejärel läks lapsuke metsa ning teiste laste arvates, kes seal kohal olid, eksis ta ära ning jõudis suurde rappa, kuhu ta üksinda jäi kuni pühapäevani (13. mai), mil kirikuinimesed ta üles leidsid. Lapsuke oli üsna jõuetu ja näljane, kuid Jumal oli teda hoidnud. (Mt. 4:4)²⁹

Teine juhtum leidis aset samal aastal ühe väikese 8-aastase poisiga. Ka selle lapse vanemad elasid kiriku ligiduses. Poiss kadus Liiva kõrtsi juures, kohe pärast Vastlapäeva. Teda otsiti küll põhjalikult, kuid ei suudetud leida ning seetõttu arvasid vanemad, et laps on röövitud. 10 nädalat hiljem kündis Liiva kõrtsmik parasjagu põldu, kui üks koer tema juurde selle poisi jala tõi. Pärast kahepäevaseid otsinguid leidsid lapse vanemad tema surnukeha ja riided, pärast mida nad suure südamevaluga matused korraldasid.

²⁸ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1 (lk 795, kaader 281)

²⁹ Kirjakoht piiblist (Mt. 4:4): „Aga Tema vastas ning ütles: ”Kirjutatud on: Inimene ei ela üksipäinis leivast, vaid igäühest sõnast, mis lähtub Jumala suust!””

Teise, kurvalt lõppenud juhtumi kohta leiame lisaks Nissi kiriku surmameetrikast järgmise sissekande: 19. mai 1739 toimusid Nurmest pärit Losso Eliase 8-aastaselt surnud poja Jüri matused, kes oli mõned nädalad kadunud ning leiti siis surnuna metsast.³⁰

³⁰ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1716-1786. Arhivaal EAA.1218.2.1 (lk 495, kaader 210)

Õnnetusjuhtumid

Nissi kiriku matusenimekirju sirvides leiab mõningaid õnnetusjuhtumeid, mille tagajärjel on inimesed elu kaotanud. Alljärgnevalt on toodud mõned neist.

- ❖ Raba kõrtsi Jüri pojad Jüri (4,5-aastane), Tõnu (3,5-aastane) ja Jaak (1,5-aastane) Riisiperest, maetud 24. oktoober 1781, jäid Raba kõrtsi rehe tulekahjus leekidesse.³¹
- ❖ Loksu Jüri 16-aastane tütar Leenu Riisiperest, surnud 13. okt. ja maetud 16. okt. 1782, libistas ennast mõisarehes, kus vilja hoiti, ülevalt alla ja kukkus hangu otsa.³²
- ❖ Vainu Mardi 30-aastane vend Juhan Lehetult, maetud 23. oktoober 1782, jäi mõisa veetava viljakoorma alla.²⁷

Pastori poolt on kirja pandud teade ka ühe õnnelikult lõppenud õnnetuse kohta:

- ❖ 13. september 1786 kukkus Vardist pärit pastoraaditeenija Liisu jumalateenistuse ajal pruulikoja köögi kõrval olevasse 6 sülla sügavusse kaevu.³³ Seal oli ta umbkaudu veerand tundi, kuni inimesed ta tervelt ja vigastamatult jälle välja tõmbasid.³⁴

³¹ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1771-1818. Arhivaal EAA.1218.2.2 (lk 454, kaader 226)

³² EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1771-1818. Arhivaal EAA.1218.2.2 (lk 458, kaader 228)

³³ Võimalik, et olen siin numbri valesti välja lugenud ja kaev oli tegelikult 5 sülla sügavune. 1 saksa süld = 1,829 m; 1 vene süld = 2,1336 m. Mati Laur, Tõnu Tannberg, Helmut Piirimäe. Eesti ajalugu IV: Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. *Kirjastus Ilmamaa*, 2003. Lk 275.

³⁴ EELK Nissi kogudus. Sünni-, abielu-, surmameetrika ja muud andmed koguduse tegevuse kohta. 1771-1818. Arhivaal EAA.1218.2.2 (lk 642, kaader 318)

Uurimustöö on koostatud Kadri
Aller'i poolt. Keilas, 21.
detsember 2012.